

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ 2005-ЖАНА 2010-ЖЫЛДАГЫ РЕВОЛЮЦИЯЛАРДЫН
ОКШОШТУКТАРЫ ЖАНА АЙЫРМАЛАРЫ

Шерматов А.О. – улук окутуучу

Б.Осмонов атындагы ЖАМУ

г.Жалал-Абад, ул.Ленина,57. afganes1964@mail.ru,

Аннотация: Кыргыз элинин К. Бакиевдин үй-бүлөлүк башкаруусуна нааразы болуп чыгышы жана анын бийлигин кулатуусу Кыргыз тарыхында – Апрель революциясы деп аталды. Бул окуянын келип чыгышынын бир канча себептери бар. Ал себептердин бири болуп, К.Бакиев өлкөнү өзү каалагандай башкарышы жана ошондой эле үй-бүлөсүн мамлекетти башкарууга аралаштыруусу болгон. Анын башкаруу саясаты элдин колдоосуна ээ болгон эмес. Алардын жыйынтыгы өлкөдө элдин жашоосунун начарлашына алып келген. Бул бийликке каршы оппозициянын өкүлдөрү жана аларды колдогондор биригишип, К. Бакиевдин үй-бүлөлүк башкаруусуна нааразы болуп чыгышкан. Кыргыз элинин көпчүлүк бөлүгүнүн К. Бакиевдин бийлигине болгон нааразылыгы жогорулап, натыйжасында анын бийлигинин жоюлушуна алып келди.

2005-жылдын 24-мартында жана 2010-жылдын 7-апрелинде болуп өткөн март жана апрель революциялары өзүнүн алдына кыргыз элинин жашоо шартын жакшыртууну, калкыбыздын каалоо-тилектерин орундатууну максат кылып койгон. Элдин жашоо деңгээлинин төмөндөшү жана ага бийликтин кош көңүл болушу социалдык чыңалууну пайда кылды. Ошол эле мезгилде өлкөнүн өсүп-өнүгүүсүнө революциялык жолду эмес, эволюциялык жолду тандап алуу туура экендигин көрсөттү. Кыргыз Республикасы алдыңкы өлкөлөрдүн катарында болушу үчүн саясатта, экономикада терең реформа жүргүзүшү керек.

Негизги сөздөр: Кыргызстан, 24-март жана Апрель революциясы, маселелер, реформалар, нааразычылык, өсүп-өнүгүү, элдик саясат, тарыхый маанилер.

СХОЖЕСТЬ И ОТЛИЧИЯ РЕВОЛЮЦИИ 2005-2010 ГОДОВ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Шерматов А.О. старший преподаватель

ЖАГУ имени Б.Осмонова

г.Жалал-Абад, ул.Ленина, 57.afganes1964@mail.ru,

Аннотация: 7-апреля 2010 года в Кыргызстане произошла народная революция, в стране ее называли Апрельской народной революцией. Причиной этого события стала недовольство народной массы, в результате которого пало семейное правление К.Бакиева. В результате неправильной социальной политики который вел К. Бакиев, появились недовольные и революционные отношения оппозиционеров и большого количества людей, желающие изменить формы правления в стране. Революции которые произошли 24-марта 2005-года и 7-апреля 2010 года, ярко свидетельствовало о том, что нерешение социально-экономических проблем, приводит к возникновению напряженности в стране и социальным недовольствам населения. Уроки которые мы получили в результате Апрельской революции подтверждал необходимость и важность эволюционного пути развития страны. Целесообразное проведение успешных реформ в экономической и политической сфере республики, улучшение уровня жизни населения и стабилизация общества, являются главными условиями развития Кыргызстана.

Ключевые слова: Кыргызстан, Революция 24-марта и Апрельская революция, проблемы, реформы, протесты, развитие, политика.

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF REVOLUTIONS OF THE 2005-2010 YEARS IN
KYRGYZSTAN

ShermatovAbdyzhaparOrunbaevich Senior Lecturer

Annotation: *The April events in Kyrgyzstan were a natural consequence of the sharp deterioration of the political and socioeconomic position in the country because of the anti-people's family clan rule of accumulating the large protest potential of forming revolutionary sentiments among the huge mass of the population due to dissatisfaction with the anti-people's policy of opposing and progressive forces against family - clans of the reign of the former president of the republic. The April events of 2010 clearly indicate the importance and necessity of solving a number of social problems in order to raise the standard of living of the population. Neglect of this priority problem is fraught with new social explosions. The incontrovertible significance of the April revolution is that it was a confirmation of the need and importance for our country not of a revolutionary, but an evolutionary path of development, when the authorities, through consistent implementation of well-thought-out, real reforms, should bring Kyrgyz camp to the level of developed countries.*

Key words: *Kyrgyzstan, April revolution, problems, reform, protest, development, politics.*

Кирүүшүү. Ааламдашкан алкакка кирүү кыргыз коомуна да таасир этип, анын натыйжасы эгемендүүлүккө жетүү көрүнүшү менен коштолду. Бул көрүнүш кыргыз коому үчүн прогрессивдүү деп айтууга болот. Баса белгилей кетүүчү көрүнүштөрдүн бири, адам укуктарынын орношу, жарандык коомдун калыптануу элементтери, демократиялык башкаруунун кириши. Төмөндө биз сөз кыла турган көрүнүш демократиянын шарапаты менен адилетсиздикке каршы күрөшүү.

Изилдөө ишинин негизги максаты кыргыз мамлекетиндеги 2005-2010-жылдагы элдик революциялардын күңгөй тескейин илимий анализден өткөрүү.

Илимий изилдөөнүн негиздери катары Кыргыз Туусу, Жаңы Ордо жана интернет сайттарга жарыяланган материалдар, кайрылуулар, маалыматтар пайдаланылды.

Илимий изилдөөнүн негизги усулдары эмпирикалык жана теоретикалык изилдөө усулдары колдонулду.

2003-2005 жылдары постсоветтик өлкөлөрдүн аймагында – Грузияда, Украинада, Кыргызстанда «түстүү революциялардын» толкуну башталды. Бул катарда Кыргызстан өзгөчө орунду ээлейт. 2005-жылдын 24-мартында болгон революциядан кийин Кыргызстанда социалдык-экономикалык жана саясий абал турукташты жана элдин жашоосу оңоло баштаган. Ал кездеги бийликке келген «революционерлер» Кыргызстанды өнүктүрүүнүн программасын жарыялашты. Өлкөнүн ар бир жаранына татыктуу жашоону камсыз кылган, эффективсиз башкарууну, коррупцияны, үй-бүлөлүк башкарууну жок кылуучу системаны түзүүнү болжолдошкон. «Жоогазын революциясы» жеңген күнү Курманбек Бакиев аянтта элдин алдында өзүнүн үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамлекеттик иштерге жана саясатка кийлигишүүсүнө жол бербешин убада кылган.

Кыргыз эли беш жыл аралыгында эки президентти алмаштырганда, революция кыргыз саясатынын туруктуу элементи болуп кала тургандай сезилген. Бирок ал эки революциянын арасында чоң айырмачылыктар бар. Кыргызстанда эки жолу бийлик кулатылган кезде, саясий оппозиция өтө чоң роль ойногон жок. Эки революция учурунда тең окуялар өтө тез болгондуктан саясий оппозициялык топтордун эч бири аларды башкара албай калды. Бирок, албетте алардын бийликти кулатууга болгон чакырыктары элди аябай чоң толкундоолорго алып келди.

Аскар Акаевдин бийлигин кулатууга алып келген 2005-жылдагы окуя өлкөдө 24-мартка чейин эле башталган эле. Ал окуялар бир четинен күтүлгөн, экинчиден күтүлбөгөн болчу. Эч ким Аскар Акаевдин 24-мартта Бишкекке демонстранттар кирип келери менен өлкөдөн тез качып кетерин билген эмес. Адамдар Грузия жана Украинадагыдай, оппозиция бийликтин кетишин талап кылып, бир канча убакыт бийликке басым кылып

турат деп ойлошкон. 2005-жылдагы революцияга алып келген нааразычылыктар жаңы жыл келери менен эле башталган болчу. 2005-жылдын февраль айынын аягына белгиленген парламенттик шайлоодо Аскар Акаевдин бийлигин колдогон кандидаттардын депутаттыкка өтүшүн камсыз кылуу жөнүндөгү өкмөттүн «жашыруун заседаниеси» жөнүндө айың сөздөр угулган. Ал шайлоодо Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан оппозиция тарабындагы саясатчылар бийликтин кандидаттарына каршы конкурент катары өткөрүлгөн эмес. Мисалы, Роза Отунбаева өзүнүн кандидатурасын Аскар Акаевдин кызы Бермет Акаева менен бир райондон койгон, аягында Бермет Акаева депутат болуп шайланган. 2005-жылы 27-февралда болуп өткөн шайлоодо Акаевди колдогон кандидаттардын баары шайлоонун биринчи турунда дээрлик баардык орундарды ээлешкен. Шайлоонун биринчи туруна бир күн калганда башталган тынчтык митинги улам барган сайын агрессивдүү боло баштаган. 2005-жылы бийликке каршы чыккан элдин алгачкы басып алганы, Курманбек Бакиев бийлик тарабынан куугунтукка алынгандан баштап көп көңүл бурула баштаган Жалал-Абад областынын губернатору отурган имарат болгон. Бийликке каршы чыккандар Бишкеке Ак үйдү басып алаардан бир канча күн мурда түштүктөн келишкен. Аскар Акаев качып кеткенден кийин өлкөнүн түштүк регионунда жашаган адамдар бийликти кулатууда жалпы элдин салымы бар экендигин билишкен, бирок алар өздөрүн чечүүчү роль ойногонбуз деп эсептешкен.

Ошентип, 2005-жылдын 24-мартында Аскар Акаевдин режими кулап мыйзамдуу президент бийликтен түшүп, өлкөнү таштап чыгып кетти. 25-мартта үчүнчү чакырылыштагы Кыргыз парламенти Курманбек Бакиевди президенттин милдетин аткаруучу жана премьер-министр кылып шайлайт. 2005-жылдын 30-апрелинде президенттин милдетин аткаруучу Курманбек Бакиев Кыргызстан калкына алгачкы кайрылуусу менен чыккан. Анын айтымында “өкмөт экономиканын өсүшүн камсыздоочу жаңы экономикалык саясат жүргүзүшү жана жаш саясатчыларды жетекчиликке алып келиши керек” [1]. Жаңы бийлик Россия менен болгон мамилелеринин мурдагыдай эле абалда калуусун каалагандыгын билдирет. Ошол эле мезгилде өлкөдө кулатылган президент Аскар Акаевдин бийликке кайтып келишин талап кылган анын тарапташтарынын активдешүүсү башталат. Алар 24-мартта болгон окуяны мыйзамсыз «мамлекеттик төңкөрүш» деп эсептешип, анын катышуучуларын жоопко тартууну талап кылышкан. 4-апрелде Москва шаарындагы кыргыз элчилиги жайгашкан имаратта бийликтен кеткен Аскар Акаев 2005-жылдын 5-апрелинен баштап отставкага кетери жөнүндөгү арызына кол койгон. 2005-жылдын июль айында шайлоочулардын 90% добушун алып, Бакиев официалдуу президент болуп шайланат. Кыргыз тарыхында жаңы, бирок кийин билгенибиздей өтө узакка созулбаган доор башталат. Жаңы бийлик 2005-жылы 24-мартта болуп өткөн революциядан кийин берген убадаларын аткара баштады. Туруктуу саясат жүргүзүлүп, экономикадагы кырдаал өзгөрүп, элдин жашоосу оңоло баштады. Жер маселеси чечилип, айыл-чарбасы өнүктү. Орус тилдүү элдердин көчүп кетүүсү азайды. Бирок ошол эле мезгилде конституциялык реформа жүргүзүп, Кыргызстанды парламенттик республикага айландырууну талап кылган жаңы оппозиция пайда болду. «Реформа үчүн» деп аталган жаңы оппозициялык кыймылды «Жоогазын революциясынын» мурдагы катышуучулары Р. Отунбаева, О. Текебаев, А. Бекназаровдор жетектешти. Түштүк жергесинен чыккан Курманбек Бакиев Түндүк менен Түштүктүн ортосундагы олуттуу көйгөйлөрдү бат, оңой чечти. Ал бийликте турган кезде Түндүк менен Түштүктүн биримдигин сактоодо аябай активдүү иштеди. Ал Кыргызстан бир мамлекет экендигин белгилеп, элди ынтымакка чакырган, бирок ага эч кимди ынандыра албаган Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрүнөн катуу айырмаланган. Убактылуу Өкмөттүн башчысы Роза Отунбаева, анын түштүк жеринен чыккан орун басарлары Өмүрбек Текебаев жана Азимбек Бекназаровдор 7-апрелдеги төңкөрүштөн кийин өлкөдө стабилдүүлүктү, тынчтыкты сактай алышкан эмес. Натыйжасында 2010-жылы 11-июнда

жергиликтүү кыргыздар менен этникалык өзбектердин ортосундагы улуттар аралык чыр-чатак болду. Ош шаарында башталган улуттар аралык кагылышуу андан ары Жалал-Абадка жана Баткенге жайылды. Официалдуу маалыматка ылайык 426 адам курман болуп, 1930 адам жаракат алган. Президент Садыр Жапаров 2021-жылдын 7-апрелинде коомдук уюмдардын өкүлдөрү, 2010-жылдагы апрель окуяларына катышкандар, жабыр тарткандардын жана курман болгондордун туугандары менен жолугушту. Президент Садыр Жапаров 2010-жылдын 7-апрелинде болгон элдик революция күнүнө байланыштуу өзүнүн кайрылуусунда: *«Март революциясы максатына жетпей калгандыктан, Апрель революциясы болду. Элдик революциянын дагы бир сабагы – мамлекеттик бийликти күч колдонуп кан төгүү жолу менен эмес, тескерисинче, тынчтык жолу менен мыйзам чегинде, таза шайлоо аркылуу чыңдоо керектигин көрсөткөнүндө»* деп айтты Президент Садыр Жапаров [2]. Коррупция жана үй-бүлөлүк башкаруу, президенттер Аскар Акаевдин жана Курманбек Бакиевдин бийлигине болгон элдин нааразычылыгынын себеби болуп калды. Аларга болгон элдин ишеними кетти. «Жоогазын революциясы» 2005-жылы 24-мартта Кыргызстандын түштүгүндө башталса, 2010-жылдагы төңкөрүш өлкөнүн түндүгүндө Талас шаарында башталды. 2010-жылы болгон төңкөрүштөн айырмаланып 2005-жылы Кыргызстандын бардык аймактары көтөрүлгөн. Анын себеби эл парламенттик шайлоонун жыйынтыгын бурмалоого нааразы болчу, ошондуктан баардык областар көтөрүлгөн. Ошол эле учурда 2010-жылы төңкөрүштө күч колдонулган жок деп айтуу кыйын. Анткени 2005-жылдагы «Жоогазын революциясынан» айырмаланып, эки тараптан тең курал колдонулду. 2010-жылы мамлекеттик төңкөрүштө 89 адам курман болуп, миндеген адамдар жаракат алышкан. 2005 жана 2010 жылдардагы бийлик алмашуунун эң чоң айырмасы бул албетте элдин жаңы бийликке болгон ишениминин деңгээли болду. Курманбек Бакиев 2005-жылдагы революциядан кийин өкмөттө жана коомдо анын саясий тарапташтарынын колдоосуна жана ишенимине ээ болду. Коомдо болгон ал ишеним 2009-жылдын июль айындагы президенттик шайлоого чейин созулду. Андан кийин коомчулук коррупция менен болгон күрөшкө жана өлкөнү демократташтырууга ишенбей калды.

Мурда Кыргызстан адилетсиз шайлоодон кийин демократиялык жол менен бийлик алмаштырган Грузия, Украинадан кийинки постсоветтик үчүнчү өлкө болуп саналчу. Украинадагы, Грузиядагы революциялардан болгон эйфориядан кийин Кыргызстан Батыш өлкөлөрүнүн колдоосуна ээ болгон. Ал кезде Кыргызстан Грузия менен Украина түшкөн «корзинага» салынган. Эл аралык коомчулук жана жарандык коомдун уюмдары келечек үчүн муну жакшы деп эсептешкен. Алар бул демократиялык өзгөрүү аягында өлкөдө ачык коомду жана демократиялык өкмөттү курууга алып деп болжолдошкон.

Ал эми 2010-жылдын 7-апрелинен кийин Батыш өлкөлөрү Кыргызстанга карай кылдат мамиледе болуп калышты. Себеби Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрүнүн арасында дагы бири-бирине ишенбөөчүлүк пайда болду. Эми Отунбаева башкарган өкмөткө мурдагыдай оптимисттик көз карашта болбой, этият мамиле кыла башташты. Европалык партнерлер, уюмдар жана өкмөттөр Бакиевдин режиминин кайрадан дагы кайталанышынан коркуп, Кыргызстанга кооптонуу менен карашты. Бийликти басып алгандан кийин эки айга жакын убакыт өтсө дагы Убактылуу Өкмөт эч бир мамлекет тарабынан таанылган жок. 2005-жылы Курманбек Бакиевдин өкмөтү сырттан колдоого ээ болгон. Ал жылы Бакиев бийликке келгенден алты апта өткөндөн кийин Өзбекстан менен болгон чек арада баш-аламандык орун алган. Ал жылы Өзбекстандын Андижан шаарында митингге чыккан элге карай ок атылган. Өзбек бийлиги Андижан шаарында тартип орнотуу үчүн аскер күчтөрүн пайдаланышкан, качкындар болсо чек ара аркылуу Кыргызстанга качып өтүшкөн. Ал мезгилде ООН жана гуманитардык уюмдар жаңы Кыргыз өкмөтүнө айоо менен мамиле кылышып, материалдык жана финансылык жардамды көрсөтүшкөн. Ошондой эле Андижанда болгон окуя Кыргызстандын ички экономикалык, социалдык көйгөйлөрүнөн алаксытып, Курманбек Бакиевдин өкмөтүнө ал

көйгөйлөрдү чечүүгө кошумча убакыт берген. Эки революциянын окшоштуктарынын дагы бири, Кыргызстандын коңшулары болгон борборазиялык мамлекеттер тарабынан кандай кабыл алынгандыгында. Өлкөсүн көптөн бери башкарып турган Казакстандын, Өзбекстандын, Тажикстандын президенттери 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстанда болгон көтөрүлүштү жагымсыз окуя катары кабыл алышты. Курманбек Бакиев бийликтен кеткенден соң, Казакстан бир канча аптага чек арасын жапты. Ал эми Өзбекстандын чек арасы президент Ислам Каримов дүйнөдөн кайтып, анын ордуна башка адам келгенге чейин ачылган жок.

Казакстандын экс-президенти Нурсултан Назарбаев Кыргызстандагы эки революция жөнүндө өзүнүн көз карашын ал кезде ачык билдирген. 2005- жылдын 24-мартында Аскар Акаевдин бийлиги кулаганда Назарбаев мындай деген: «Кыргызстанда болуп өткөн окуяны революция деп айтууга болбойт. Кыргызстандын азыркы лидерлерине ылайык бул бандитизм жана мародерство болгон». Ал эми 2010-жылдын 7-апрелинде бийлик күч колдонуп кулатылганда Нурсултан Назарбаев ал «толук бандитизмдин жыйынтыгында» ишке ашты деп эсептеген.

Россия мурда «түстүү революцияларга» каршы болсо дагы негизинен 2010-жылы Кыргызстандагы оппозицияга колдоо көрсөткөн. Анын себебин геосаясаттан издесек болот. Анткени Курманбек Бакиев Америкага өтө жакын боло баштап, Американын Бишкектеги авиабазасынын мөөнөтүн узарткан. Ал жакындашуу Россиянын Орто Азия чөлкөмүндөгү кызыкчылыктарын эсепке албагандыгын билдирген. 2010-жылдын 7-апрелиндеги төңкөрүштөн кийин Бакиевдин бийликке кайтуу мүмкүнчүлүгү аз эле. Убактылуу өкмөт бийликти кармап кала албаса, анын ордуна келгендер Россияга каршы позицияда болушу мүмкүн эле. Убактылуу өкмөт өлкөдө стабилдүүктү камсыз кыла албастан улуттар аралык чыр-чатактын келип чыгышына жол койгонуна карабастан, ал саясый реформаны жүргүзүп, парламенттик башкаруу системасына жол ачты. 2010-жылдын 27-июнунда болуп өткөн референдумдун жана жаңы конституцияны кабыл алуунун натыйжасында президенттин көптөгөн ыйгарым укуктары анда парламентке өткөрүп берилген. Ошондой эле парламенттин спикеринин жана премьер-министрдин ролу жогорулаган.

Жыйынтык

Жыйынтыктап жатып, 2005-жылдагы «Жоогазын революциясы» кыргыз коомуна өлкөгө көптөгөн өзгөрүүлөрдү жана өсүп-өнүгүүнү алып келгендигин белгилей кетүү керек. Саясый терминологияда «көчмөндөр демократиясы» деген сөз пайда болду. Грузия жана Украинадан айырмаланып, Кыргызстан саясый жана социалдык-экономикалык кризистен чыгуунун жолун таап, өсүп-өнүгө баштады. «Түстүү революциялар» коомдун, мамлекеттин өнүгүүсүнө жолтоо болот, мамлекеттин суверенитетине коркунуч келтирет деген көз караштардын туура экендигине күмөн саноолор пайда боло баштады. Анткени ыңгайлуу шартта элдин жыргалчылыгын ойлогон саясый эрки жетиштүү элита ошондой кризистүү кырдаалдарда дагы мамлекеттин суверендүүлүгүн сактап калууга мүмкүн болорун көрсөттү. Бирок «түстүү революциялар» менен алектенүү өлкөнүн өнүгүүсү үчүн коркунуч алып келерин 2010-жылдагы мамлекеттик төңкөрүш көрсөттү.

Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров 2022-жылдын 24-мартында Март элдик революция күнүнүн кезектеги жылдыгына байланыштуу кыргызстандыктарга кайрылуу жолдоду. Ал өз сөзүндө мындай деп кайрылды “2005-жылдын 24-мартында коомубуз адилетсиздикке жана үй-бүлөлүк башкарууга каршы нагыз элдик революция жасады. Ал өз максатына канчалык жеткен-жетпегени башка кеп”[3]. Ошондой эле президент Садыр Жапаров 24-марттагы элге кайрылуусунда “Алдыбызда демократия жолунда өнүгүүгө умтулган элибиздин үмүтүн актап тилектерин орундатуу милдети турат. Ал үчүн туруктуулукту сактап, экономикалык өсүү ыргагын камсыздоо үчүн күч үрөп жатабыз” деп айтты [4].

2010-жылдын 7-апрелинде болгон төңкөрүштөн кийин Кыргызстан «кулап бараткан» жана «өзүнүн мамлекетин түзө албаган» деген статуска ээ болгон мамлекетке айлануу коркунучуна кабылган оор социалдык-экономикалык жана саясий абалда калды. Бул абалдан чыгуу бүгүнкү күнгө чейин уланууда. Апрель элдик революциясынын 12 жылдыгына карата президент Садыр Жапаров кайрылуу жасап, 2010-жылдын 7-апрелинде Кыргызстандын келечеги үчүн эч нерседен тайманбаган эр-азаматтар коррупциялашкан бийликти кулаткандыгын белгиледи. Революциянын натыйжасы – мамлекеттин андан ары өнүгүүсүнө ишенимдүү кадам таштоо менен демократия принциптерин ишке ашыруу болгонун айтты [5].

Биз кыргыз элинин 2005-жылдын 24-мартында жана 2010-жылдын 7-апрелинде элдин эркиндиги, өлкөдө демократиянын орношу жана мамлекетте адилеттүү башкаруу болушу үчүн күрөшкө чыкканын унутпашыбыз керек.

Адабияттар:

1. <https://www.azattyk.org/a/1238100.html>
2. <https://sputnik.kg/20210407/sadyr-zhaparov-7-aprel>
3. Кыргыз Туусу №21 2022ж. 25-март
4. Кыргыз Туусу №21 2022ж. 25-март
5. Жаңы Ордо №13 2022ж. 8-апрель